

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ІНТОНАЦІЇ

У статті йдеться про інтонацію, як об'єктивну реальність мовлення і один із засобів вираження думки. Проводиться історичний аналіз поняття інтонації як лінгвістичного феномена, розглядається точка зору вчених, які приділяли увагу вивченню поняття в російській, українській та англійській мовах. Прослідковується розуміння поняття інтонації та її компонентів з прадавніх часів до сьогодення.

Ключові слова: інтонація, аналіз, специфіка, фонетичне явище, просодика, лінгвістика, темп, тембр, тон.

В статье речь идет об интонации, как объективной реальности речи и один из средств выражения мысли. Проводится исторический анализ понятия интонации как лингвистического феномена, рассматривается точка зрения ученых, которые уделяли внимание изучению понятия в русском, украинском и английском языках. Прослеживается понимание понятия интонации и ее компонентов с древнейших времен до сегодняшних дней.

Ключевые слова: интонация, анализ, специфика, фонетическое явление, просодика, лингвистика, темп, тембр, тон.

In article is about intonation, as objective reality of speech and one of the means of expression of thought. The historical analysis of concept of intonation as linguistic phenomenon is carried out, the point of view of scientists who paid attention to studying of the notion in Russian, Ukrainian and English languages is considered. The understanding of concept of intonation and its components from the most ancient times to nowadays is traced.

Key words: intonation, analysis, specificity, phonetic phenomenon, prosody, linguistics, tempo, timbre, tune.

Незважаючи на широке вживання в лінгвістиці терміну «інтонація» і на значний досвід у галузі вивчення особливостей інтонації, питання про її специфіку в українській і англійській мовах потребує детальнішого вивчення і експериментального дослідження. Теоретична література надає багато визначень цього поняття, тому узагальнення є важливою базою для трактування досліджуваного фонетичного явища.

Сучасна лінгвістика розглядає інтонацію як невід'ємну характеристику тексту, оформленість якого, по-перше, складається із інтонаційних властивостей фраз і, по-друге, знаходить такі властивості цілого, як загальний тон, сила вимови, які зумовлені змістовим і емоційним наповненням тексту.

Вивченням інтонації займалось багато вчених, але й серед них існували й існують суперечки. У лінгвістичній літературі поширені погляди на інтонацію як на елемент структури речення. Відомо, що в кожному реченні закладений тісний безпосередній зв'язок інтонації з синтаксисом. Основними компонентами інтонації є: висота голосу, темп, ритм і тембр голосу. Але і в цьому питанні є розбіжності.

Вивчення інтонації мовлення як мовленнєвого процесу – актуальне і багатопланове завдання сучасного мовознавства. Інтонація – об'єктивна реальність мовлення. Вона характеризує всі різновиди думки, відбиває й передає її особливості. Важливим фактом є те, що першими джерелами, в яких зазначалось питання про мовлення, можуть вважатись праці філософів і риторів античності – основоположників теорії стилю. Логічним буде вважати, що інтонації як поняття в давні часи не існувало, але поняття риторики, яка тісно пов'язана з ним, існувала ще в стародавні часи. Риторика (мистецтво красномовства) виникла в Давній Греції приблизно в кінці V ст. до н. е. Особливу увагу на той час звертали на ораторську мову, її психологічний вплив на аудиторію, а також мовленнєві прийоми та способи реалізації такого впливу. Отже, можна вважати, що на особливості вимови звертали увагу ще здавна. Наприклад, грецький філософ Горгій (V ст. до н. е.), засновник однієї із перших риторичних шкіл, трактуючи термін «стиль» як «один із засобів переконування» [8, с. 147], приділяв велику увагу вивченню фонетичного аспекту мови, в тому числі таких понять як співзвучність складів і звукові

повтори; сучасник Горгія – Трасимаха – вважається родоначальником вивчення мовленнєвого ритму, що детально розглядалось в більш пізній період античності [8, с. 148].

Важливим для сучасного дослідження компонентів інтонації є античні теорії звука і ритму. Початок вивчення мовленнєвого ритму було закладено ще в період зародження перших шкіл риторики (кінець V ст. до н. е). Спостереження над особливостями ритмічної організації мови є в працях Трасимаха, Ісократ, Арістотеля, Деметрія, Цицерона і деяких інших філософів античності. Багато вчених підкреслювали значення ритму у формуванні естетичного аспекту вимови. Наприклад, Діонісій Галікарнаський вважав, що ритм є одним із основних джерел «приємності і краси» мовлення [12, с. 181].

Поняття інтонації як лінгвістичного феномена було предметом дослідження відомих учених різних епох та країн (А. М. Пешковський, Т. О. Бровченко, Г. П. Торсуєв, А. Й. Багмут, І. К. Білодід, М. С. Трубецкой та ін. Їхні праці сприяли усвідомленню поняття «інтонація» як обов'язкового компонента усного мовлення.

Історичні етапи дослідження інтонаційної сторони мовлення свідчать про те, що перші спроби пояснень природи інтонації зроблені в риториці, яка в XVII-XVIII ст. була складовою граматики. Мовознавці того часу були зацікавлені питаннями звукової мови, тісно пов'язували мову з мовленням, вбачали початок мови в мовленні. Для відомого російського вченого М. В. Ломоносова інтонація була в повній мірі складовою мови і слова. Видатний науковець описав типові види інтонації, а в голосі розрізняв тісно взаємопов'язані висоту, силу, тривалість та темброве забарвлення. При цьому наголошував, що просодичними особливостями мовлення є його ритм та темп [1, с. 20].

Фонетичні традиції М. В. Ломоносова продовжував О. К. Востоков, який інтонацію вважав такою стороною мови, яка доводила мовлення (періоди та утворюючі їх речення) до повної логічної завершеності.

У двадцятих роках минулого сторіччя В. О. Артемов розпочав дослідження з експериментальної фонетики. В цей час було закладено фундаментальні основи вивчення інтонації. У той самий час російські фонетисти В. О. Богородицький, Л. В. Щерба розуміли мовленнєву інтонацію як мелодіку мовлення. Такої ж думки притримувався на Заході Отто Ессен у Німеччині, який ототожнював інтонацію з мелодікою мовлення. В. А. Богородицький – представник експериментальної методики. На думку вченого, наголос виконує важливу семантичну функцію інтонації.

Взагалі інтонація української мови поки що мало досліджена. Г. Торсуєв, який експериментально досліджував і порівнював англійську і російську інтонації, дійшов висновку, що на відміну від англійської, у російській мові є два різних типи спадного тону і два типи висхідного тону

інтонації. Очевидно, що в українській мові є кілька різних мелодійних малюнків спадного і висхідного тонів інтонації. Але ця проблема ще тільки чекає на свого дослідника.

Інтонацію української мови досліджували: Л. Булаховський (як структурний елемент), М. Баженов (в аспекті виразного читання), Є. Кротевич (у зв'язку з синтагматичним членуванням мовного потоку), Д. Баранник (мова радіо і телебачення). З 60-х р. починається експериментально – фонетичне дослідження інтонації української та іноземних мов в ІМ НАН України, Одеський університет, Київський лінгвістичний університет.

Інтонація тісно пов'язана з емоційним мовленням, у якому своєрідним інтонаційним оформленням передаються різні емоційні відтінки. Проте, крім емоційно насиченого мовлення, вона властива й емоційно нейтральному мовленню, у якому ступінь емоційності є незначним. Інтонація емоційно нейтрального мовлення і дає можливість встановити певні критерії інтонаційної будови мовлення взагалі, визначити функції мовної інтонації.

Багато суперечливих питань в області інтонації знаходять своє вирішення, коли інтонація розглядається не як ізольований феномен і не як додатковий розділ до фонетики або синтаксису, а як рівноправний мовний засіб, який бере участь у передачі змістової сторони вислову як основної одиниці мовного спілкування.

Теорія і практика дослідження інтонації безпосередньо пов'язані з питанням функціонування мовлення – найважливішого засобу комунікативного зв'язку людей під час трудового процесу та у процесі пізнання реальності. Інтонація мовлення є його складовою частиною, носієм семантичних значень та засобами вияву і передачі емоційно-експресивного характеру висловлення. Речення вважається мінімальною комунікативною одиницею мови і мовлення [7, с. 232] підкреслює з одного боку той факт, що структурна і функціональна сторона речення виступають, як єдині, нероз'єднані компоненти, що поняття речення заступає собою і фразу і розуміння конкретної звукової реалізації висловлення, і речення як структурну модель. Тому можна зробити висновок, що рівень речення одночасно належить до мови і мовлення. Інтонація, входячи повноправним мовним елементом до основних ознак речення, і надаючи завершеність висловлюваній думці, є структурним елементом речення.

Інтонація в мові є як «деякий підсумок збалансованої взаємодії мовних і позамовних факторів» [11, с. 29]. Інтонаційні контури це не тільки методика, але й поєднання всіх інтонаційних параметрів, які супроводжують вислів.

Проблема визначення інтонації є досить суперечливою. Сьогодні навіть прийнято використовувати термін «просодія» замість «інтонація». Зокрема Д. Кристал визначає інтонацію як засіб організації мовлення в комунікації, співвідносячи її функції з використанням пунктуації на письмі. Автор

пов'язує поняття інтонації з мелодикою, гучністю, швидкістю вимовляння тощо, вживаючи термін «інтонаційна модель» для характеристики окремих конструкцій або цілих речень. У той же час, Д. Кристал відносить мелодику, наголос, ритм і тембр також до «просодичного» боку мови [15, с. 58], виділяючи поняття просодеми [15, с. 181] як контрастивної, смислорозрізнявальної одиниці супрасегментної фонетики. Як зазначає А. Й. Багмут – інтонація (від лат. *intonare* – голосно вимовляти) – це сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця [2, с. 210]. Степанов Г. В. – російський лінгвіст – пов'язує вивчення інтонації з чинниками мовленнєвої ситуації і ситуації спілкування, соціальними й індивідуальними характеристиками мовця [11, с. 31]. Аналогічно вважають і відомі французькі вчені Д. Болінджер [13] та П. Леон [14].

Питання про компоненти інтонації є досить суперечливим і потребує аналізу. На думку Т. Бровченко, інтонація – це лінгвістично відносна й складна комбінація мовленнєвої мелодики, наголосу речення, темпу, паузації і тембру [4, с. 57].

За С. Леонт'євою, інтонація це складне поєднання несегментних або просодичних якостей мовлення: мелодики; наголосу речення; темпоральних характеристик (довгота, темп, паузація); ритму; тембру (якості голосу) [6, с. 153].

М. А. Соколова вважає, що термін «інтонація» передбачає варіації рівню, сили висловлювання і темпу [10, с. 147].

У XVIII-XIX ст. проблема інтонації була опрацьована такими російськими вченими як Л. В. Щерба, А. Х. Востоков та ін. Поняття смислової єдності вивчалось А. Х. Востоковим і було пізніше поширено наступниками. Було доведено значення поняття – вона допомагає зрозуміти мелодичну структуру мови.

Першим лінгвістом, який вивчав інтонацію у тісному взаємозв'язку з граматичним значенням мови, був А. М. Пешковський. Вчений визначив принципи взаємозв'язку між інтонацією і синтаксичними значеннями мови.

Цінний внесок у порівняльне вивчення інтонації був зроблений Л. В. Щербою. Він визначив, що існує дві рівноважливі функції інтонації – семантико-синтаксична і організуюча.

Г. П. Торсуєв визначив інтонацію як комплекс поєднання висоти (*pitch*), сили (*intensity*), тембру і темпу (*timbre and tempo*) у вимові, які являються основними при вираженні змісту висловлювання. В його визначенні значна увага приділяється взаємодії усіх компонентів інтонації.

Інтонацію визначають цілісним явищем: С. І. Бернштейн, В. А. Артемов та інші. А. А. Реформатський зазначав щодо шести компонентів інтонації: мелодійність, ритм, темп, сила, присутність або відсутність пауз і тембру. Відзначається те, що

всі компоненти інтонації мають велике значення, але наголос і тон є основними.

Англійська інтонація описується в книгах і статтях іноземних лінгвістів. Так, у книзі Армстронга і Вордсона «Ручна книга англійської інтонації» подані основні принципи використання інтонації в англійській мові і розглянутий взаємозв'язок між наголосом і інтонацією.

Гарольд Пальмер «Англійська інтонація» і «Нова класифікація англійських тонів» подає детальний опис різновидів тонів, які використовуються в англійській мові і відстоює їх семантичні функції.

Деякі лінгвісти дають визначення інтонації, як поєднання двох компонентів: наголосу і тону (Х. Клінбардт). Так, Д. Джоунс дав таке визначення інтонації: «Інтонація може бути визначена, як зміни, що відбуваються у зв'язному мовленні і пов'язані з силою голосу».

Великого значення поняттю «інтонація» приділяють зарубіжні дослідники. Існує два різних підходи у вивченні інтонації. Перший відомий, як контурний аналіз і представлений великою кількістю фонетистів: Х. Свит, Д. Джоунс, Г. Палмер, Л. Армстронг, І. Ворд, Р. Кінгтон, Дж. Коннор, А. Гімсон та інші. Згідно з цього підходу найменшою одиницею, до якої може бути прикріплене лінгвістичне значення є тонова група (*sense – group*) (сміслово). Основою цієї теорії на думку лінгвістів є те, що ця одиниця складається з функціональних «блоків». Вони приділяють значну увагу цим блокам, але не на те, як вони можуть між собою поєднуватися. Інтонація за їх баченням це шар, який накладається на лексико-граматичну структуру. Насправді ж ціль комунікації визначає інтонаційну структуру, а не навпаки. Другий підхід – граматичний.

Грамматичним підходом до вивчення інтонації займався М. Холідей. Основною одиницею інтонації є речення. Інтонація є комплексом трьох системних змінних: тональність, тонічність і тон, які пов'язані з граматичними категоріями. Тональність позначає початок і закінчення тонової групи. Тонічність позначає центральний пункт у кожній тонової групі. Тон є третьою одиницею в системі М. Холідея. Тон може бути головним і другорядним. Вони виражають відношення людини, яка говорить. Основою теорії Холідея є синтаксична функція інтонації, про що зазначає відомий російський лінгвіст С. Ф. Леонт'єва [6, с. 198].

Інтонація становить окремий рівень в ієрархічній системі мови, проте пов'язана з синтаксичними і лексико-семантичними засобами. Вона виражає: структурну цілісність висловлювання (речення), його завершеність чи незавершеність; комунікативний тип висловлювання та його різновиди – розповідь, питання, пояснення, вигук, спонування, відповідь, прохання у формі запитання; характер емоційного забарвлення мовного тексту.

Сучасні літературні мови, функціонуючи у двох основних формах – писемній і усній, виступають відповідно у графічній та звуковій

реалізаціях. І усна і писемна форми служать комунікативній меті, вони якнайповніше задовольняють потребу членів суспільства у засобі спілкування, передачі думок і почуттів. У сучасному суспільному житті роль усного мовлення особливо важлива. Розвиток сучасних інформаційних та технічних засобів масової комунікації дозволяють фіксувати й передавати усне мовлення з усіма її властивостями, без будь-якого розриву в часі між автором мовлення і актом сприйняття, що полегшує розуміння і взаємодію при передачі і отриманні інформації. Важливість цього завдання безпосередньо пов'язується з тим, що роль усного мовлення зростає у зв'язку з технічними відкриттями, які розширили його можливості, у зв'язку усього нашого суспільного життя, нашого мовленнєвого існування [5, с. 15].

Інтонація становить собою той елемент мови, який найбільше притаманний усній формі, хоч не

можна заперечувати й існування її у писемній формі. Для процесу мовної комунікації інтонація є важливим виразовим засобом. Дослідження інтонації, зокрема її структури, тональних, динамічних та темпоральних змін, дає новий матеріал про звукову матерію мови, можливість встановити інтонаційні ознаки основних комунікативних типів речення – розповідного, питального і спонукального.

Таким чином, можна зробити висновок, що інтонація була предметом наукового аналізу як українських та англійських, так і російських учених. Існують певні загальні особливості, які прослідковуються в усіх роботах лінгвістів, які займалися цим питанням а саме – виділення окремими компонентами складових інтонацій, розгляд її як комплексного явища. Слід зазначити, що існують і розбіжності, які треба вивчати і експериментально досліджувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов В. А. Психология речевой интонации. Интонация и просодия [Лекции по спецкурсу] / Владимир Александрович Артемов. – М. : Моск. гос. пед. институт иностр. языков им. Мориса Тореза, 1976. – Ч. 1. С. 76.
2. Багмут А. Й. Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах / Алла Йосипівна Багмут. – К. : Наукова думка, 1970.
3. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова / І. К. Білодід. – К. : Наукова Думка, 1969. – 584 с.
4. Бровченко Т. О. Фонетика англійської мови / Т. О. Бровченко, І. Н. Бант. – К. : Радянська школа, 1964. – 300 с.
5. Костомаров В. Г. Насущные задачи учения о культуре речи. / В. Г. Костомаров. – Рус. яз. в школе. – 1995. – № 4. – С. 3–16.
6. Леонтьева С. Ф. Теоретическая фонетика английского языка / С. Ф. Леонтьева. – М. : Высшая школа, 1988. – 434 с.
7. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Высшая школа, 1975. – 327 с.
8. Мельникова-Толстая С. В. Античные теории художественной речи / С. В. Мельникова-Толстая – Античные теории языка и стиля / Под ред. О. М. Фрейденберг. – М. : Л., 1926. – С. 147–167.
9. Мухин А. М. Структура предложений и их модели / А. М. Мухин. – Л. : Наука, 1968. – 230 с.
10. Соколова М. А. Теоретическая фонетика английского языка / М. А. Соколова. – М. : Высшая школа, 1991. – 285 с.
11. Степанов Г. В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1976. – 224 с.
12. Тахо-Годи. Античные риторики / Под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Просвещение, 1978. – 352 с.
13. Bolinger D. Relative height // In: Analyse des faits prosodiques. 3. Montreal – Paris-Bruxelles «Studia phonetica», 1970.
14. Leon P. Essais de phonostylistique. – Montreal-Paris-Bruxelles: «Studia phonetica», v. 4. – 1971.
15. Crystal D. Linguistics. – 2nd ed. – L. : Penguin Book, 1985. – 276.

© Головнєва О. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 17.04.2013 р.

ГОЛОВНЄВА Ольга Олексіївна – аспірант кафедри ТПП з англійської мови Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: загальне мовознавство, фонетика, фоностилістика, порівняльний аналіз фонетики української, російської та англійської мов, просодичні характеристики та інтонація мов.